

SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE “BATI” VE TÜRKİYE’NİN HİKÂYESİ

Selim Vatandaş

INSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Vatandaş, Selim, “Sivil-Asker İlişkilerinde ‘Batı’ ve Türkiye’nin Hikâyesi”, Analiz 27, INSAMER, Ekim 2018.

 Analiz 27

Giriş

Batı merkezli uluslararası sistem; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına riayet ve hürriyetlerin yaygınlaştırılması gibi sistemin hegemon aktörlerince kabul edilmiş normlarla işlemektedir. Bahse konu normlar “var olanı” ifade etmemekle birlikte, bir ideali temsil etmekte ve aktörlerin ait olduğunu düşündükleri ligin anahtar kelimelerini oluşturmaktadır.¹

Aktörlerin söz konusu normlara riayetinden ziyade, insan merkezli değerlerle çevrili bu deklarasyon, uluslararası sistemin işleyişinde herkesçe varsayılan kabulleri ifade etmekte, insanoğlunun yüzlerce yıllık deneyiminde henüz gelinebilen noktayı göstermektedir. Bu bağlamda

“demokrasi” kabulü, sistemin çapı en geniş dışlı çarklarından biridir.

Demokrasi kavramı yüzyıllardır yeniden tanımlanmakta, birçok kavram gibi tartışılmaya devam etmektedir. En geniş kabullü demokrasi tanımları arasında iki anahtar sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler “halk” ve “seçim”dir. Bu iki sözcük en basit ifadesiyle demokrasiyi “halkın, iktidarını seçmesi” olarak betimlemektedir. Küresel sistemde “sivil-asker” ilişkilerindeki gerilimin temeli de halk tarafından seçilen meşru iktidarın, yani seçilmişlerin atanmışlarca işgal edilmesine dayanmaktadır. Sivil-asker ilişkilerindeki paradoks, “toplumu korumak ile yükümlü bir ku-

INSAMER
IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

rumun fazla güç edindiğinde yine aynı toplum için bir tehdit unsuruna dönüşme olasılığıdır.” Peki, sistemin temel değerlerinden biri olan demokrasinin kırılmasına neden olan darbeler nasıl engellenecektir? Yani Nicolas Serra’nın klasik sorusuyla “Muhafızların muhafızlığını kim, nasıl yapacaktır?”

Sivil-Asker İlişkilerinin Kabulleri ve Batı

Asker, güvenlik tehdidini betimleyebilecek ve ona uygun risk alma derecesinde gerekli karşılığı verebilecek yapıdır. Fakat yalnızca sivil otorite toplum için kabul edilebilecek en uygun risk alma derecesine ve tehdidi tanımlama yetkisine sahiptir. Asker, düşmanlara karşı ülkeyi savunabilmek amacıyla silahlanma derecesini tayin edebilecek gerekli ekipmanları talep edebilir; fakat sadece siviller, askerî harcamalar ve silahlanma için ne derece kaynak ayrılacağına karar verebilir. Asker tarafından tehdit olarak algılanan aktörle devlet nezdinde hangi derecede ilişki kurulacağına da siviller karar verir. Asker riski ölçer, sivil ise hükmü verir.² Dolayısıyla yanılma hakkı, seçmen nezdinde hesap verilebilirlik sorumluluğuna sahip olan seçilmiş sivil otorite adına saklıdır. Söz konusu varsayımlar demokrasilerle işlemeyi hedefleyen uluslararası sistemde sivil-asker ilişkilerinin referans noktalarıdır.

“Batı” olarak ifade edilen ABD ve Avrupa coğrafyası, uluslararası sistemde sivil-asker ilişkilerine ilişkin literatür ve uygulamaların modern dönemde temel kaynağı olmuştur. Fakat Batı’nın sivil-asker ilişkilerindeki referansı, belirli dönemlerde demokratik sınırları aşan gelişmelere şahit olunmadığı manasına da gelmemektedir. Örneğin Avrupa’da İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan’da seçimle gelen iktidarların yıkılmasına neden olan darbeler yaşanmıştır. ABD

ise kendi sınırları içinde son 100 yıldır herhangi bir darbe ile karşılaşmasa da sınır ötesinde gerçekleşen birçok darbede rol almıştır. William Bum’a göre ABD 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya üzerinde, büyük çoğunluğu demokratik yöntemlerle seçilen 50 farklı hükümetin düşmesine neden olmuş; en az 30 ülkede ise seçimlere müdahale etmiştir.³

Avrupa kıtasında; Fransa’da, 21 Nisan 1961 tarihinde dört general tarafından Charles De Gaulle’e karşı darbe girişimi gerçekleştirilmiş ve başarısız olan bu girişim sonucunda iki Fransız general tutuklanmıştır. Yunanistan’da 1831 ve 1967 yılları arasında 11 askerî darbe yaşanmış, 1967-1974 tarihleri arasında da ülke askerî cunta tarafından yönetilmiştir. İspanya’da General Francisco Franco ve Portekiz’de António de Oliveira Salazar hükümetleri askerî darbe sonrasında yıllarca iktidarda kalmıştır. İtalya’da ise kurmay asker Junio Borghese 1964 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur.

ABD ve Avrupa, uluslararası güvenliğin sağlanması için en önemli şartın “dünyanın iyi yönetilen demokratik devletlerden meydana gelmesini mümkün kılabilmek” olduğunu ifade etse de demokrasi ideali ve ihracı konusunda birbirlerinden farklı yaklaşımlara sahiptir. ABD demokrasi ihracı söylemiyle gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlarda askerî güç kullanmaktan çekinmemiş, demokrasi ihracını sınır ötesi müdahalelerinde -Irak örneğinde görüldüğü üzere- araçsallaştırmıştır. Avrupa Birliği (AB) bütünleşmesinde kurumsallaşan Avrupa ise demokratik kurumların işleyişini üyeliğin sürdürülmesi ve tam üyeliğin gerçekleştirilmesi için şart koşmuş; sivil-asker ilişkilerinde kayıtsız ve şartsız olarak sivil hükümetin iktidar olması gerektiğini savunmuştur.

Bununla birlikte, Birlik temsilcilerinin AB'nin bu ilkesel tutumunu göz ardı ederek Mısır'da darbe ile yönetimi devralan Abdülfettah es-Sisi iktidarına resmî ziyaretler gerçekleştirdiği, özellikle Afrika'da otokratik rejimlerle stratejik ilişkiler kurduğu da aşikârdır.

AB'nin sivil-asker ilişkilerini ölçütlendiren resmî bir kriteri bulunmamaktadır. Fakat Avrupa Parlamentosu tarafından 1962 yılında hazırlanan *Birkelbach Raporu*'nda AB'ye katılım için başvuran Yunanistan'ın Albaylar Cuntası, İspanya'nın

Franco ve Portekiz'in Salazar diktatörlüğünden çıkmadan AB'ye üye olamayacakları beyan edilmiştir.⁴ 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag zirvesinde ise Birlik, üyelik için aday devletin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını korumayı garanti eden kurumların istikrarının sağlanmış olmasını şart koşmuştur.⁵

Bu noktada AB'nin söz konusu adayların demokratik kurumları tesis etmeden Birliğe üye olamayacaklarına ilişkin baskısı, aday ülkelerin özellikle sivil-asker ilişkilerinde demokratik dönüşümünü hızlandırmıştır. Nitekim AB üyeliği motivasyonu Türkiye'nin demokratik dönüşümünde de etkili olmuş, metnin ilerleyen kısımlarında da ifade edileceği üzere, özellikle 1999 yılı sonrasında Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde kayda değer reformlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de Darbeler

1960

27 Mayıs

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk darbe.

Cumhurbaşkanı, Başbakan ve yakın ekibi tutuklanarak "vatan hainliği" suçlamasıyla yargılandı.

1971

12 Mart

Ara müdahale...

Askeri muhtıra sonrası, Başbakan "Bu muhtıra bana karşı vermiştir." diyerek istifa etti ve hükümet düştü.

1980

12 Eylül

Sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmalar arttı.

Darbe sonrası binlerce kişi tutuklandı. Onlarca kişi idam edildi. Askeri zümre 669 yeni yasa çıkardı.

1997

28 Şubat

Askeri yetkililer MGK'da Başbakan'a baskı kurdular.

Başbakan Necmettin Erbakan baskılar sonrasında istifa etti.

2000'lerde Müdahale Girişimleri

2007

27 Nisan

E-Muhtıra

Genelkurmay Başkanlığı seçilmiş sivil iktidara karşı internet sayfasından bir "e-muhtıra" yayımladı. Hükümet demokratik bir devlette bu bildirinin kabul edilemez olduğunu savundu ve karşı çıktı.

2016

15 Temmuz

Kalkışma!

Silahlı kuvvetler içindeki bir grup asker İstanbul ve Ankara merkezli olmak üzere darbe girişiminde bulundu. Darbe girişimini Türk halkı büyük bir direnç göstererek bastırdı. 249 kişi şehit düştü.

Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri

Anadolu coğrafyasında sivil iktidar ile askerî bürokrasi arasındaki gerilim derin bir hafızaya sahiptir. 36 Osmanlı padişahının 12'si askerî müdahale ile değiştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise cumhuriyet, 1960 Askerî Darbesi, 1971 Askerî Muhtırası, 1980 Askerî Darbesi, 1997 "Post-Modern Darbe", 2007 "E-muhtıra"sı ve 2016 "15 Temmuz Darbe Girişimi" olmak üzere dört askerî darbeye ve en az iki darbe girişimine maruz kalmıştır.

Her darbenin ardından hükümetin anayasal iktidarının ötesine geçen askerî zümre, siyasi otonomisini güçlendirerek siyaset içinde özerk alanlar inşa etmiştir. Örneğin 12 Eylül 1980 tarihli darbe sonrasında siyasi partiler, yargı sistemi, polis, olağanüstü hal kanunu, yerel yönetimler, üniversiteler, TRT, dernekler, sendikalar, meslek örgütleri, toplu sözleşme ve grev hakkı, basın ve toplanma hürriyeti gibi birçok alanda 669 yeni yasa çıkarılmış, askerî zümre tarafından Türk anayasal

sistemi yeniden yapılandırılmıştır.⁶ Askerî darbeler sonucunda devletin halkına yaklaşımındaki söz konusu yasal değişimin nesilleri ağır bir şekilde etkileyen ruhsal, toplumsal ve kültürel alanda olumsuz sonuçları olmuştur.

Özellikle 1980 darbesi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri sivil kararlarında “ordunun siyasi otonomisini” sürekli olarak gözetmek zorunda kalmıştır. Halk tarafından meşru yollarla iktidara gelmiş olan Refah Partisi hükümeti, dönemin askerî kurumları tarafından “post modern” askerî müdahale ile 1997 yılında istifaya zorlanmıştır. Bu gelişme Türkiye’de sivil karar alıcının hareket alanını iyice daraltmış, askerî kurumların siyaset üzerindeki özerk alanlarını ise alabildiğine genişletmiştir.

Bu nedenle Türkiye, 2000’li yıllarda askerinin siyasi otonomisi ile yoğun bir şekilde mücadele etmiştir. Bu mücadelede gerçekleştirilen reform dalgaları üç dönemde incelenebilmektedir. Birinci reform dalgası 1999 ve 2005 yılları arasında AB üyeliği hedefiyle gerçekleştirilmiştir. İkinci reform dalgası 2007 yılında verilen e-muhtıra sonrasında “Türkiye’nin kendinden menkul dinamikleri” ile gerçekleştirilmiştir. Üçüncü reform dalgası ise 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında sivil-asker ilişkileri bağlamında çıkarılan kararnamelerle gelmiştir.

Türkiye’nin AB Üyeliği Hedefiyle Gerçekleştirdiği Reformlar

Türkiye 2000’li yıllara girerken hem ordunun siyasi baskısını azaltmak için hem de sivil-asker ilişkilerinde “Batı makulleri”ne erişebilmek hedefiyle AB normlarının merkez alındığı bir reform dinamizmi yürütmüştür. Bu çerçevede AB uyum yasaları; Türkiye’nin sivil-asker ilişkilerindeki yasal dönüşüm için meşrulaştırıcı bir zemin olmuştur.

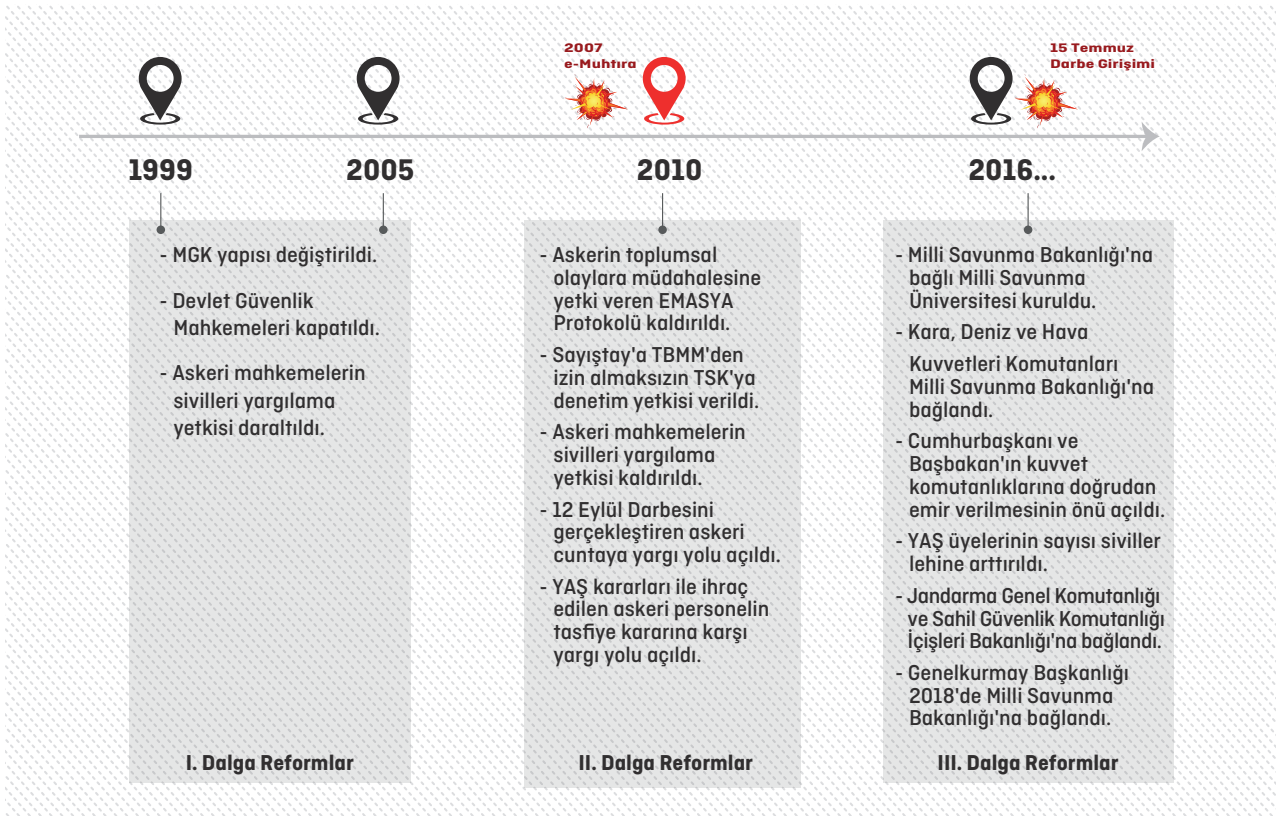
Türkiye’de sivil-asker ilişkileri alanında gerçekleştirilen söz konusu reformlar AB normlarının merkez alındığı I. Dalga Reformlar olarak adlandırılabilir. AB uyum yasaları çerçevesinde 1999

ve 2005 yılları arasında Türkiye’nin güvenliğine ilişkin sivil kararların alındığı ve askerî kompozisyonu ağırlıkta olan Millî Güvenlik Kurulu’nun (MGK) yapısı siviller lehine değiştirilmiş, sivil merkezli bir MGK tesis edilmiştir. Bunun yanında askerinin sivil alana müdahalesinde kilit bir konumda bulunan MGK’nın yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemesi’ndeki (DGM) askerî hâkimin varlığına son verilmiş ve sivil bir DGM tesis edilmiştir. Nitekim kişi haklarına aykırı olduğu ve adil bir yargılanma sunmadığı gerekçesi ile çokça eleştirilen DGM’ler AB uyum yasaları çerçevesinde kapatılmıştır. Ayrıca askerî mahkemelerin sivilleri yargılama yetkileri de kısıtlanmıştır.

Türkiye’nin “Kendinden Menkul” Dinamikleriyle Gerçekleştirdiği Reformlar

AB-Türkiye ilişkilerinde 2006 yılı sonrasında Türkiye’nin üyelik motivasyonu düşmüş, Türkiye siyasi reformlarını iç dinamikleri ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sivil-asker ilişkilerinde, 2007’deki “e-muhtıra krizi” sonrasında ikinci dalga olarak adlandırılacak reformlar gerçekleştirilmiş, 12 Eylül 2010 tarihli halk oylamasında alınan kararlar reformların kilit noktasını oluşturmuştur. Bu dönemde askerinin toplumsal olaylara müdahalesine yetki veren EMASYA Protokolü kaldırılmış; Sayıştay yetkililerine Meclis’ten izin almaksızın silahlı kuvvetlerin harcamalarını denetlemek için izin yetkisi verilmiş ve askerî mahkemelerin savaş haricinde sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır. Böylece askerî yargı sadece asker tarafından işlenen suçlara bakmakla yükümlü kılınmıştır. Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararları ile ihraç edilen askerî personelin tasfiye kararlarına karşı sivil yargı yolu açılmıştır. Böylece 1997 yılında YAŞ tarafından görevden uzaklaştırılan ordu mensupları artık mahkemeye başvurabilecektir. Halk oylamasının kabulüyle 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren askerî cuntaya karşı da yargı yolu açılmış ve darbeyi gerçekleştirenler yargılanmıştır.

Sivil-asker ilişkileri bağlamında ele alınan üçüncü dalga reformlar 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan

hain darbe girişimi sonrasında gerçekleştirilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde ağustos ayında gerçekleştirilecek olan YAŞ toplantısında ordudan ihraç edileceğini düşünen yahut ihracın farkında olan bir grup asker, hükümetin elinde bulundurduğu karar alma yetkilerini ele geçirmek hedefiyle İstanbul ve Ankara'da askerî hiyerarşiyi tanımayarak darbe girişiminde bulunmuştur. 15 Temmuz gecesinde TSK içinde, "Gülenciler" olarak ifade edilen yapılanmanın üyesi olan bir grup kurmay asker ve subayın operasyonel ve taktiksel olarak yön verdiği darbe girişimi, hükümeti yıkmak isteyen cuntacı kurmaylar ve darbe girişimi esnasında bu gruba katılım gösterenlerle birlikte genişlemiştir.⁷ Gerçekleştirilmeye çalışılan askerî müdahale girişimi karşında Türk halkı büyük bir direnç göstermiş ve girişimin başarısız olmasını sağlamıştır. 2002 yılı sonrasında birçok dalgalanmanın olduğu Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde bu kez sivilin üstünlüğü "aşağıdan-yukarıya" bir hareketle sivil lehine sonuçlanmıştır.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, sivil siyasi iktidar 20 Temmuz 2016 tarihinde olağanüstü hal

ilan ederek sivil-asker ilişkilerinde çeşitli yasal düzenlemeler getirmiştir. 30 Temmuz 2016 tarihli ve 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye'de sivil-asker ilişkileri alanındaki üçüncü dalga yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. Kararname Millî Savunma Bakanlığı'nın güçlendirilmesi, YAŞ'ın kompozisyonu ve İçişleri Bakanlığı'nın yetkileri konusunda yenilikler getirmiştir.

Kararname ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁸ Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın doğrudan kuvvet komutanlıklarına emir vermesinin önü açılmış ve verilen emrin hiçbir makamdan onay almadan uygulanması şartı getirilmiştir. Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı'nın askerî mahkemeler üzerindeki yetkileri artırılmıştır. Düzenlemeyle Bakanlık, askerî hâkimlere disiplin cezası verebilecek, emeklilik isteme ve istifa taleplerini kabul edecek makam olacaktır. TSK'nın komuta kademesinin belirlendiği ve terfilerin karara bağlandığı YAŞ üyeleri arasına Başbakan Yardımcıları, Adalet, Dışişleri ve

İçişleri Bakanları da eklenerek sivil üye sayısı 10'a çıkarılırken; 12 olan askerî üye sayısı 4'e düşürülmüştür. Bunların yanı sıra bir de Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı Millî Savunma Üniversitesi kurulmuştur.⁹ Sivil iktidar, çıkardığı 668 sayılı Kararname ile de Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nı İçişleri Bakanlığı'na bağlamıştır.¹⁰

Sonuç ve Öneriler

İnsanlık çok uzak coğrafyalardan bile anlık haberdar olabilmeyen, haberdarlarla tek bir yöne doğru harekete geçebilmenin yüzyılına şahit olmaktadır. Kavramların yeniden ele alındığı bu yeni hız ve kayıt yüzyılında, demokrasinin güçlendirilebilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için belirli sabiteler, yani değişenler içinde değişmeyenler bulunmaktadır. Bunlardan biri de işleyen bir demokrasinin sivil-asker ilişkilerinde sivilin üstünlüğü; askerlik mesleğinde, askerinin sivil güce tabiiyetidir.

Sivil-asker ilişkilerinde temel arzu, sürdürülebilir demokratik işleyişi tesis etmek ve aynı zamanda ülkeyi dış tehditlere karşı savunabilecek güçlü bir orduyu muhafaza edebilecek "altın oran"ı yakalayabilmektir. Bu bağlamda Narcís Serra'nın altını çizdiği üzere askerî reformlar genel reform sürecinden soyutlanmamalıdır. İspanya'nın eski Savunma Bakanı olan Serra'ya göre iktidarlar, bütüncül olarak çok boyutlu bir demokratikleşme sürecinde ilerleme kaydedemezse silahlı kuvvetler de demokratikleşmeye uyum sağlayamayacaktır. Ayrıca Serra, Savunma Bakanlığı'nın yetkilerinin geniş tutulmasını ve bakanlık süresinin uzun vadeli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Kısa ömürlü bakanlık süreleri büyük reformlar gerçekleştirebilmek için en büyük engeldir.¹¹

Rebecca Schiff'in vurguladığı üzere ordu, sivil seçkinler ve toplum arasındaki karşılıklı diyalog ve iletişim kanalları sürekli açık olmalıdır.¹² Nitekim darbelerin ve darbe girişimlerinin periyodik olarak gerçekleştiği ülkelerde askerî

müdahale nedenlerinin kaynağında darbecilerin darbeyi meşrulaştırmak için araçsallaştırdığı yasal faktörlerden ziyade, kültürel ve kurumsal faktörler yer almaktadır. Dolayısıyla sivil karar alıcının askerî müdahale ile mücadelesinde sadece yasal değil, aynı zamanda meyvesi nesiller sonra alınabilecek sosyokültürel girişimleri de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Kendisi ile halkı arasına teller çeken bir kurmay zümre; asker ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına neden olacaktır. Bu bağlamda kurmay askerlerin özerk alanında sınırlandırılmasından ziyade ordu ve toplum arasındaki mesafeyi birbirine yaklaştırabilecek kanallar oluşturulabilmelidir.

Tarih, bize doğru adımları zamanında atmayan toplumların işleyen sistemin dışına itildiğini göstermektedir. Dünyanın akışına ayak uyduramayan toplumlar dünya hiyerarşisinin alt sıralarına sürüklenmekte, bağımlı ve edilgen hale gelmektedirler.¹³ Türkiye'de periyodik olarak gerçekleşen darbeler ve darbe girişimleri, Türkiye'nin dinamizminde ağır bir tahribata neden olmuş, uluslararası toplumun önde gelen aktörlerinden biri olan Türkiye'nin dış politika etkinliğine zarar vermiştir.

Tarihsel deneyimler gösteriyor ki, Türkiye'de özellikle 2000'li yıllara kadar silahlı kuvvetlerin siyasette hissedilir bir etkisi olmuştur. Fakat 15 Temmuz 2016 tarihinde Türk halkının darbe girişimini aşağıdan yukarıya bir hareket olarak bastırması, dünya siyasi tarihindeki yerini almıştır. 1999 yılından bu güne üç ayrı dönemde gerçekleştirilen yasal reformlar, Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinin makule erişmesinde önemli bir gelişme kaydettiğini göstermektedir. Ancak bu noktada Metin Gürcan'ın vurguladığı üzere, bu reformların Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde bir "demokratikleşme"den ziyade bir "sivilleşme"yi gerçekleştirdiği eleştirisini de göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁴

Sonnotlar

- ¹ Uluslararası sistemin aktörlerinin söz konusu normları araçsallaştırdığı, demokrasi ve insan hakları gibi idealleri bahane ederek insanlığın tecrübelerini yıkmak uğruna askerî güçlerini pekiştirmeye çalıştığı görülmektedir. 21. yüzyıl, normların araçsallaştırıldığına şahit olmakla birlikte bu husus başka bir başlığın konusu olduğundan burada ifade edilmeyecektir.
- ² Peter Douglas Feaver, “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Question of Civilian Control,” *Armed Forces & Society*, Vol. 23, No. 2 (1996): 154.
- ³ William Blum, *America’s Deadliest Export: Democracy-The Thurt about US Foreign Policy and Everything Else*, New York: Zed Books, 2013, s.16.
- ⁴ Ronald Janse, “The evolution of the political criteria for accession to the European Community, 1957-1973”, *EU Law Journal*, (2017): s. 10.
- ⁵ European Council, European Council in Copenhagen: Conclusions of the Presidency, 21-22 Haziran 1993, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, s. 13.
- ⁶ Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s. 72.
- ⁷ Hasan Basri Yalçın, “Darbenin Harekat Planı ve Cuntacı Terörle Mücadele” *SETA Analiz*, Analiz No. 160, (Temmuz 2016): s. 8-9; Yusuf Alabarda, “TSK’nın Reformu: Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü için Bir Yol Haritası”, *SETA Analiz*, Analiz No. 162 (Temmuz 2016): s. 9.
- ⁸ Genelkurmay Başkanlığı 15 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanmıştır.
- ⁹ *Resmî Gazete*, “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Millî Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname: KHK 669”, 31 Temmuz 2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>
- ¹⁰ *Resmî Gazete*, “Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname: Karar Sayısı: KHK/668”, 27 Temmuz 2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2..htm>
- ¹¹ Narcís Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 279-81.
- ¹² Rebecca L. Schiff, “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance”, *Armed Forces & Society*, Vol. 22, Issue: 1 (1995): 22, <https://doi.org/10.1177/0095327X9502200101>
- ¹³ Özdem Sanberk, “Değişen Dünyaya Ayak Uydurabilmek”, *Analist Dergisi*, Sayı: 56, (2015): s. 11.
- ¹⁴ Metin Gürcan, “Nasıl bir Ordu, Nasıl bir Askeri Reform?”, *T24 İnternet Gazetesi*, 26 Mart 2017, <http://t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/nasil-bir-ordu-nasil-bir-askeri-reform,15162>